

Die uw jeugd vernieuwt als die van een arend

De Reformatie

Weekblad tot ontwikkeling van het gereformeerde leven

Belijdenis en ondertekening¹

Over binding aan de Drie formulieren van eenheid(1)

Een plechtig moment in de vergadering van de kerkenraad: als een nieuwe predikant, ouderling of diaken zijn handtekening zet. Op het stippellijntje in of onderaan de tekst die aan de belijdenissen is aangehecht. 'Wij, ondergetekenden, verklaren...!'

Soms staat het ondertekeningsformulier voorin een boek met lege bladzijden gedrukt en wordt het in de loop der jaren met namen en data gevuld. Soms ook staan voorin het boek de "Drie formulieren van eenheid" gedrukt - en zo hoort het ook! Je tékent immers voor de leer van het geloof, zoals die in de confessies vertolkt is.

kerkelijk leven

E.A. de Boer ■

In dit nummer

Kerkelijk leven - E.A. de Boer
Belijdenis en ondertekening 471

Kerkelijk leven - J. Boersma
Vervroegde synode 475

Meditatief - R.J. Vreugdenhil
Op eerbiedige afstand, maar
stevig vastgehouden 476

Wandelen met God - J.T. Oldenhuis
Ze zaten achterin de kerk 477

Achtergronden - B. Kamphuis
De Matrix Code 479

Lied van de week - J. Smelik
'Heer Jezus, duizend vragen' 482

Van binnen naar buiten - A.S. van der Lugt
Mag je als christen een hindoe-
tempel bezoeken? 483

Kunst - J.M. de Jong
Vernieuwd Catharijneconvent toont
1000 jaar kloosters 488

Uit de kerken

In november 2006 gaven onze deputaten kerkelijke eenheid (DKE) en de commissie voor contact en samenspreking (CCS) van de Nederlands Gereformeerde Kerken samen een balans uit van het gesprek op dat punt: binding aan de belijdenis. De CCS moest rapporteren aan de komende Landelijke Vergadering. Vandaar het tijdstip van verschijning van de 'Balans van het gesprek tussen DKE en CCS over de binding aan de belijdenis' (zoals gepubliceerd De Reformatie en Opbouw). Eind maart 2007 werd het rapport van CCS op de Landelijke Vergadering te Zwolle besproken. 'Geen blokkade over belijdenis' kopte het Nederlands Dagblad vrolijk. De binding aan de belijdenis, zo meldt de Balans, is 'niet langer een blokkade voor verder en intensiever kerkelijk contact in de vorm van gesprekken, gericht op kerkelijke eenheid'.

Toch zijn er verschillen blijven bestaan, zodat 'binnen GKv en NGK niet op eenzelfde wijze met de binding aan de belijdenis wordt omgegaan.' Welke?

1. Binnen de NGK zijn enkele gemeenten die geen handtekening van de ambtsdragers vra-

gen. 2. Leertucht vooral bij aantasting van het ene fundament, Jezus Christus.

Eenheid is geloofsleer

Het doel van dit artikel is: een beeld schetsen van de belijdenissen als formulieren van eenheid, de binding door ondertekening en de mogelijkheid van revisie. Tegen die achtergrond kunnen we later misschien iets bijdragen aan de beoordeling van de Balans van de gesprekken tussen DKE en CCS.

Deze studie heeft deze achtergrond: in januari 2006 hadden deputaten kerkelijke eenheid een bezinningsdag belegd. Aan de synode te Amersfoort was gerapporteerd. Met een nieuw mandaat voor de komende drie jaar moesten zij aan de slag. In dat nieuwe mandaat zitten oude opdrachten. De vraag was: gewoon verder in het bekende spoor of zijn er nieuwe invalshoeken? Aan mij was gevraagd iets te zeggen over 'eenheid in de leer en binding aan de belijdenis'. Omdat we terecht geen kerkpolitiek in achterkamertjes wensen, werk ik uit wat ik toen gezegd heb.

Deze titel omvat twee aspecten die, vooral in het gesprek met de Nederlands Gereformeerde kerken, moeilijk te verbinden lijken: eenheid en binding. De eerste is *de eenheid in de geloofsleer*. De apostel Paulus schrijft over die eenheid als aan ons geschonken: 'één Heer, één geloof, één doop' (Ef. 4:5). Het is een eenheid die rust in de eenheid van God en die ons uit genade geschonken is. Tegelijk is het een eenheid die ons in de ene gemeente opgedragen wordt. We zullen die bewaren, schrijft Paulus, 'door de samenbindende kracht van de vrede' (4:3).

Binding aan de belijdenis

De tweede factor is *de binding aan de belijdenis*. Het lijkt eenvoudig. Wie een ambt in de gereformeerde kerken willen dragen binden zich vrijwillig en van harte aan de overeenstemming van de belijdenis met de Bijbel, zoals die in de GK(v) erkend wordt. We zeggen dat de belijdenis 'in al haar delen geheel met Gods Woord overeenstemt'. Je kunt dan ook zeggen: een middel om de eenheid in geloof te bewaren (zoals de apostel opdraagt) is de geloofsleer, zoals die in de confessie is verwoord, zonder voorbehoud te onderschrijven. Het gesprek met de NGK gaat onder meer hierover hoe eenduidig die binding moet zijn.

Waarom worden er vraagtekens gezet bij a. de overeenstemming van de belijdenis met de Bijbel en b. de gevraagde binding door middel van ondertekening van het formulier? En als dat gebeurt, hoe gaan we daar dan mee om? Welke ruimte (tot vragen en denken) mag er zitten tussen Bijbel en belijdenis? Ik concentreer mij op een historische analyse van belijdenis en binding. Omdat ik meen dat er nogal wat is verschoven in de kerkrechtelijke positie van de belijdenis.

Historisch bepaald

In de symboliek, de studie van de belijdenissen, kan je onderscheiden tussen de historische beoordeling van de belijdenissen en het actuele kerkelijk karakter.

- De eerste was kenmerkend voor de hervormde kijk op de confessie: het is de belijdenis van de vaders, waarmee de kerk spreekt.
- De tweede visie is de gereformeerde: het is de kerk die

in het heden het geloof belijdt door in te stemmen met de Drie formulieren van enigheid, omdat deze overeenstemmen met het onderwijs van de Heilige Schrift. Dat onderscheid is gesystematiseerd te vinden bij Joh. Francke. Hij schrijft over de uitleg van de Drie formulieren van eenheid: de belijdenissen dienen 'verklaard te worden in de lijst van haar ontstaanstijd, niet in het licht van de bedoeling van de opsteller(s), evenmin overeenkomstig de theologie van die tijd, maar in overeenstemming met en overeenkomstig de zin der Schriften'.² De ontstaanstijd vormt wel de omlijsting, maar raakt niet (wezenlijk) de belijdenisinhoud. De Schrift zelf is vandaag de maatstaf.

de Schrift zelf is ook vandaag de maatstaf

Het ondertekeningformulier zegt: wij onderschrijven dat de drie formulieren van eenheid 'in alle delen geheel met Gods Woord overeenstemmen'. Met liefde en zonder reserve heb ik al enige keren mijn handtekening gezet. Maar ik kan er niet omheen dat de confessies sterker door de tijd van ontstaan bepaald zijn dan Francke weten wilde.

Voorbeelden

Door theologen in de GK(v) zijn voorbeelden gegeven.

- De didactische structuur van de Heidelbergse Catechismus - ellende, verlossing en dankbaarheid - legt accenten die meer in het geheugen ingeprent worden dan andere.³
- De toenmalige actualiteit geeft een grote plaats aan de sacramenten, meer en anders dan in onze tijd nodig is (C. Trimp).
- Andere facetten van het bijbels onderwijs blijven onderbelicht, zoals de schepping, het verbond, het werk van de Geest, enz.
- Het theologisch-filosofisch denkkader van de gereformeerde scholastiek van de vroege zeventiende is in de Dordtse Leerregels wel degelijk aanwezig (bijv. verkiezing en verwerping als één besluit van God voorgesteld). Elders heb ik geponeerd: de DL zijn een 'ander type' confessie, nl. *leerregels* voor prediking en onderwijs.

De claim van NG theologen is: het onderwijs van de Schrift brengt ons tot andere accenten, bijv. inzake de verkiezing Gods (A. van der Dussen, H. de Jong). Terwijl vrijgemaakten hun uiterste best doen om de overeenstemming van de belijdenis met de Bijbel aan te tonen. Bovendien, zeggen we, biedt de catechismusprediking alle ruimte om de Schrift aan het woord te laten.

We komen mijns inziens een stap verder als we het eens worden over de mate waarin de historische bepaaldheid van (delen van) de confessies een probleem is.

- a. Ze zijn minder op de huid van de tijd geschreven dan we zouden wensen in opbouw, onderwerpkeuze en uitwerking.
- b. Nieuwe vertaling (zelfs à la Wiegel-Wieringa) biedt slechts een gedeeltelijke oplossing. Vaak wordt geconstateerd dat de kennis van de belijdenissen onvoldoende is. Om kennis bij te brengen is het instrument belangrijk.

Maar zelfs als we een nieuwe belijdenis zouden ontvan-

gen, is daarmee de vraag niet van tafel: welke positie behouden de Drie formulieren van eenheid en welke binding is, ook aan een nieuwe belijdenis, nodig?

1. Politiek en kerkelijk

Ik ga nu verder in op de samenhang tussen de confessies als formulieren van eenheid en de kerkrechtelijke functie van ondertekening. Daartoe geef ik eerst een korte schets van de geschiedenis op dit punt. De reformatorische belijdenissen zijn geboren in de zestiende en zeventiende eeuw

- a. als presentatie van de kerken tegenover de Roomse theologie,
- b. in de worsteling met lutherse en zwingliaanse accenten en
- c. ter afgrenzing van de anabaptisten.

In de tweede helft van de zestiende eeuw komt ook de politieke functie van de belijdenis naar voren, als nl. in de Duitse landen de vorsten hun confessionele positie bepalen (het 'cuius regio, illius religio' principe: de vorst bepaalt de confessionele keuze). Confessie en staat hangen samen. De belijdenisformule had ook een politiek belang voor de christelijke staat of stad.

Soms werd er in de zestiende eeuw onderhandeld over bepaalde woorden en zinsneden en gezocht naar een compromis. Alsof de werkelijkheid - verschil van duiding van woorden uit de Schrift - met een woord bezworen kon worden. Datzelfde gevaar is aanwezig als we de verschillende lezingen van kerkelijke tradities naast elkaar leggen.

2. Van voorlezing naar stolling

Ondertekening van de belijdenis is in eerste instantie het zetten van je handtekening onder de tekst van de belijdenis zelf. In sommige kerken zie je dat terug in het boek waarin eerst de Drie formulieren afgedrukt staan, terwijl daarop (het formulier met) het register voor handtekeningen volgt. Het zgn. 'ondertekeningsformulier' is pas op de synode te Dordrecht 1618-9 voor heel de Nederlanden ingevoerd. Let wel, niet het formulier zelf werd ondertekend, maar nog steeds werd een handtekening onder de confessie gezet. Het formulier zet uiteen wat kerkrechtelijk daar de betekenis van is.

De daad van ondertekening was aanvankelijk minder statisch dan vandaag. De Confessio Gallicana, bijvoorbeeld, is in 1559 te Parijs aanvaard. In 1571 wordt een einde gemaakt aan de verwarring van twee verschillende edities en wordt de belijdenis als de Confession de la Rochelle vastgesteld. Maar ter synode werd meer gedaan dan 'instemming met de belijdenis betuigen'. Op elke nationale synode werd de tekst van de belijdenis in extenso voorgelezen en opnieuw vastgesteld, eventueel met wijzingen. Dat is wat anders dan de inhoud van de belijdenissen bekend veronderstellen en instemming vragen slechts door stilzwijgend op te staan. Nee, het lezen van de confessie houdt het belijden levend. Deze praktijk blijft de regel tot aan het begin van de zeventiende eeuw, ca. 1620, tenminste in Frankrijk.⁴

Daarna vindt iets van canonisatie van de belijdenis plaats. Het einde van de praktijk van discussie over de belijdenis in het licht van de kerkelijke actualiteit valt samen met de invoering van de eed bij ondertekening. Zoals het in Frankrijk ging, zo ook in Nederland waar de synode te Dordrecht 1618-9 én bezwaren tegen de aangenomen belijdenissen afwijst, het Remonstrantisme als dwaalleer

afwijst én het ondertekeningsformulier vaststelt.

Voor ons gevoel maakt het geen verschil: rechtstreekse ondertekening van de belijdenissen of ondertekening van het formulier. Het verschil is echter dat het natuurlijke proces van gesprek over de belijdenis ter synode en eventuele revisie is weggefallen. De belijdenis is gesteld in de vorm die zij gekregen had.

Het is wel een plechtig moment: de afgevaardigden naar de synode betuigen hun instemming met de belijdenissen door op te staan. Maar deze stille instemming illustreert hoe statisch het kerkelijk belijden werd.

3. Van belijdenis naar formulier

In 1618-9 zijn de confessies de drie 'formulieren' van eenheid geworden. De term 'formulier' ziet, zoals bij de liturgische formulieren, op schriftelijk vastgelegd onderwijs. Dit kreeg een kerkrechtelijke lading: de schriftelijk geformuleerde summa van de religie die de geloofsband tussen de kerken vertegenwoordigt.

Het is nodig een volgende stap te volgen in de historische ontwikkeling van belijdenis en binding. Wat is de kerkrechtelijke consequentie van de positie van de confessies als formulieren van eenheid, te ondertekenen middels het formulier? Daarmee krijgt de confessie een nadrukkelijk *kerkrechtelijke rol*: de verplichting van ambtsdragers, gevolgd door maatregelen van censuur, gebalanceerd met de mogelijkheid van een gravamen. Dat laatste is belangrijk, want de belijdenis blijft principieel open voor revisie. Alleen is de weg van revisie niet meer de gezamenlijke bespreking bij de aanvang van elke nationale synode (die in Nederland twee eeuwen lang na Dordt niet meer gehouden is), maar *de particuliere weg van het gravamen*. Een gravamen is een wat zware term. Het betekent 'bezwaarschrift', maar heeft de positieve bedoeling: de belijdenis beter in overeenstemming met de Schrift te krijgen. We spreken dan ook van het 'recht van gravamen', omdat de belijdenis altijd aan de Schrift getoetst wordt als alle mensenwerk.

*de positieve bedoeling:
de belijdenis beter in
overeenstemming met de
Schrift te krijgen*

Samengevat: de belijdenis staat kerkrechtelijk op twee benen: het ene been is dat van binding door ondertekening (sanctie bij woordbreuk: leertucht), het andere been is het recht op revisie (sanctie idem). Anders gezegd, het gravamen is de kerkrechtelijke tegenhanger van de binding. Het tekent voor de leer, zoals in de confessies verwoord, en doet dat met een vrij geweten, omdat de confessie altijd aan de Schrift getoetst wordt.

Zonder synoden geen revisie

Na Dordt is herziening van de belijdenis niet mogelijk geweest, omdat geen nationale synode meer kon worden gehouden. In de vroege 19^e eeuw was het liberalisme in de Nederlands Hervormde Kerk (staatskerk) doorgedrongen en de binding afgezwakt (het *quia* werd *quatenus*: men aanvaardde de belijdenis niet omdat, maar voorzover

die overeenstemt met de Schrift). De Afscheiding wordt door Hendrik de Cock in het teken van terugkeer tot de belijdenis gezet. Hij gaf de Dordtse Leerregels opnieuw uit, zodat de gereformeerden de inhoud zich konden eigen maken. Sindsdien vallen orthodoxie en belijdenisbinding samen. De confessie is echter meer statisch dan ten tijde van de Reformatie tot een *formulier van eenheid* geworden. Zo is het gebleven tot in onze tijd. De generale synode van de Gereformeerde Kerken 1923 had revisie van de belijdenis op haar agenda staan, maar daarvan is het (na Assen 1926) niet gekomen. Toch moet het ons te denken geven dat meer dan tachtig jaar geleden de noodzaak van herziening gevoeld werd.

Ik concludeer: bij de kerkrechtelijke functie van de belijdenis hoort de ondertekening (en censuur bij het schenden ervan). Maar die kerkrechtelijke functie kan niet bestaan zonder het recht op het gravamen. Dat staat keurig in het ondertekeningsformulier: 'in geval van bezwaar'. Alleen, *dat recht functioneert niet meer zoals het bedoeld is*, namelijk gekoppeld aan de principiële mogelijkheid van herziening van de belijdenis. Die erkenning is loos, wanneer die weg in feite geblokkeerd is. We zijn wel geroepen ons gevoelen aan de kerkenraad of meerdere vergadering voor te leggen. We kunnen ook bevraagd worden over ons gevoelen 'omtrent enig punt van de leer'. Dat is allemaal goed, maar het nadeel is dat het gravamen niet meer als positieve weg van (een voorstel tot) herziening van de confessie gezien wordt.

er vindt iets van canonisatie van de belijdenis plaats

Behoudens de revisie van Nederlandse geloofsbelijdenis, art. 36 (onder invloed van de barrage van Abraham Kuiper) is het na de synode te Dordrecht nooit tot herziening gekomen. Ik meen ook dat het er niet van komen moet, omdat je de confessie na langer tijd niet eenvoudig kan (uit systematisch oogpunt) en moet (uit historisch oogpunt) herzien. Maar als het recht van gravamen niet concreet functioneert, is één been van de kerkrechtelijke positie afgesneden en blijft alleen de binding over.

Geen leergesprek

Het is een illusie te menen dat revisie van de belijdenis vroeger makkelijk of vreedzaam plaats vond. De geschiedenis, bijv. die van de Remonstranten, leert anders. Feit is wel dat er nu in de kerken geen gesprek of debat over de leer meer plaatsvindt op het niveau van de gezamenlijke kerkelijke vergadering. Behalve bij een bezwaarschrift tegen iemands leer.

Zo kwam de betekenis van het vierde gebod op tafel van de generale synode. Het is uniek dat de synode te Zuidhorn 2002, na afhandeling van de bezwaren, tot een positieve studie opdracht kon geven. Het is mooi dat de synode te Amersfoort 2005 de handreiking *Zondag, HEERlijke dag* kon vaststellen. Maar er ontwikkelden zich wel (krampachtige) discussies over de status van dit stuk ten opzichte van de confessies. Het mocht beslist niet een 'vierde formulier van eenheid' worden. Met als gevolg dat de Handreiking niet meer gezag heeft dan elk willekeurig synodebesluit.

Het gesprek over de confessie - met als doel de eenheid van de geloofsleer te bewaren - heeft geen heldere plaats in de kerken. Met als gevolg dat het theologisch debat zich in publicaties en pers (met deelname van Jan en alleman) afspeelt, maar haar kerkelijke inbedding mist. Ook het ontbreken van het leergesprek in de meerdere kerkelijke vergadering isoleert de confessie. Volgende keer hoop ik verder op de binding in te gaan.

Dr. Erik de Boer is predikant van de Gereformeerde Kerk te Zeist.

noten:

- 1 Deze artikelen zijn een uitwerking van het referaat 'Eenheid in de leer en binding aan de belijdenis' dat ondergetekende hield op een conferentie, belegd door Deputaten Kerkelijke Eenheid op 27 januari 2006 in Bunschoten.
- 2 Joh. Francke, *Varia de ecclesia*. Allerlei over de kerk (Enschede: Uitgeverij J. Boersma, 1980), 30. Breder in *De kerk en het sociale vraagstuk* 2e druk (1954), 137v, 161v.
- 3 J.M. Burger, 'De uitdaging van het gereformeerde belijden. Tien stellingen', in: *Lustrumalmanak van het Corpus Studiorum in Academia Campensi 'Fides Quadrata Intellectum'*, Kampen (CSAC Fides Quadrata Intellectum) 2003, 74-81; 'Evangeliepresentatie en de structuur van de belijdenis', *Radix* 27 (2001) 2/3, 179-190.
- 4 *Reformanda: The Case of the French Reformed Church, 1559-1620*, in W. Fred Graham ed., *Later Calvinism. International Perspectives (Sixteenth Century Essays & Studies, dl. XXII, 1994)*, 119-40. Hoe het in Nederland was, moet ik nog uitzoeken.

Verdrietig, nergens zin in,
diep in de put

dipje of depri

Ik voel me al dagen beroerd en heb nergens zin in. Heb ik alleen een **DIPJE** of word ik **DEPRESSIEF**?

Mindguide is de nieuwe jongerensite van Eleos. Je vindt er alles over psychische problemen. Zit je zelf in de knoop? Of je vriend, broer of buurmeisje? Antwoord op al je vragen, achtergronden en verhalen van lotgenoten vind je vanaf nu op www.mindguide.nl!

mindguide

DE ROUTEKAART VOOR JE HOOFD

Vervroegde synode

kerkelijk leven

In vier kerkelijke regio's (particuliere ressorten) van de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt wordt gesproken over de vraag of er een extra, vervroegde Generale Synode bijeengeroepen moet worden om een beslissing te nemen in het conflict dat ontstaan is in de gemeente van Kampen-Noord.

J. Boersma ■

Daarmee lijkt het bijna een uitgemaakte zaak dat deze extra Generale Synode er komen gaat: een gelijkkluidend verzoek van twee particuliere synodes bij de samenroepende kerk is voldoende om zo'n extra synode samen te roepen. Intussen zijn er vrijwel geen kritische geluiden te horen als het gaat om de vraag of het samenroepen van zo'n extra synode wel nodig of zelfs wenselijk is. Dat is een gemiste kans, want zulke kritische vragen zijn wel degelijk aan de orde.

Goede bedoelingen

Laat ik beginnen met het uitspreken van waardering voor de gedachte die achter het idee van een extra, vervroegde synode zit. Het is goed om een familielid (zusterkerk) niet te laten tobben, als je merkt dat er problemen zijn en als je weet dat je daarin iets voor je familie kunt betekenen. 'Ga heen en word warm' is een slecht uitgangspunt in christelijke relaties. Dat geldt ook voor de relatie in een kerkverband. Als we de wil hebben om iets goeds te kunnen betekenen voor de opbouw van de gescheurde gemeente in Kampen-Noord, is het goed om te zoeken naar wegen om die wil vorm te geven. Deze goede wil kan ook betekenen dat we de moeite moeten nemen om veel te investeren, o.a. in tijd. Als ik kijk naar de voorbereidingen voor het houden van een extra synode, dan zijn een heleboel van die extra investeringen al gedaan, in het voorbereiden van voorstellen, het beleggen van (extra) vergaderingen, e.d. En als e.e.a. daadwerkelijk vorm gaat krijgen, worden die investeringen nog veel groter. Toch wringt er iets. Want het concreet maken van goede bedoelingen betekent nog niet automatisch dat er een extra synode bijeengeroepen moet worden. Ik ben zelfs bang dat de vertaling van deze goede bedoelingen wel eens totaal verkeerd zou kunnen uitpakken, zoals dat jammer genoeg vaker gaat met goede bedoelingen.

Extra aandacht

Laten we eens concreet doordenken hoe het plaatje eruit gaat zien, als die extra synode er komt. Een extra synode mag rekenen op extra aandacht. Ook op extra aandacht van de pers. Ik zie de koppen al voor me: 'Vrijgemaakte kerk besluit tot extra synode', 'Lijmpoging voor gescheurde gemeente', enz. Sommige journalisten en sommige media zijn nu eenmaal dol op het publiceren van sappige verhalen, zonder zich af te vragen wat de gevolgen daarvan zouden kunnen zijn. Ik ben bang voor veel negatieve aandacht die een extra synode los zal maken. Ik zeg er meteen bij dat ik hoop dat ik ongelijk zal krijgen. Maar waarom zouden we er niet gewoon rekening mee houden? Als de 'zaak Kampen-Noord' niet op een aparte synode behandeld wordt, maar één van de vele punten is op de reguliere synode van 2008, is het risico veel minder groot op uitgebreide (en ongewenst negatieve) aandacht voor dat specifieke punt.

Voorbarig

Een ander punt is de afweging die op een synode gemaakt moet worden. Laten we niet vergeten dat het hier niet gaat om een nieuwe zaak. Er zijn in een heel kerkelijk traject al allerlei besluiten genomen, die naar art. 31 van de kerkorde bindend zijn. Wil Kampen-Ichthus revisie vragen bij de komende synode, dan is dat mogelijk. Maar de synode heeft in die situatie niet bij voorbaat de taak om alles opnieuw te beoordelen. In feite is zelfs de eerste vraag of er in het revisieverzoek nieuwe argumenten op tafel komen. Zo niet, dan heeft de synode weinig te doen...

Waar we nu mee bezig zijn, is het organiseren van een extra synode, zonder dat de bezwaren tegen de wettige besluiten van de vorige synode (Amersfoort 2005) zelfs nog maar gewogen zijn. Pikant détail is in dit verband dat het zelfs nog niet eens mogelijk is om de bezwaren te wegen, omdat het beoogde revisieverzoek er nog niet eens ligt!

Er wordt nu bij voorbaat een synode georganiseerd voor een doel, zonder dat duidelijk is wat dat doel precies inhoudt. Maar tegelijk legt dat wel een geweldige claim op die beoogde extra synode. Want de verwachting is dat deze synode voor elkaar zal (moeten) krijgen, wat tot nu toe op geen enkel niveau gelukt is. Maar wat als het ook deze synode niet lukt? Dan zal er al gauw gezegd worden: "Hebben we daarvoor een extra synode bij elkaar geroepen?" Een bijkomend ongewenst effect is al gauw dat het gezag van synodes geschaad wordt.

Alle rust

Een derde element is de vraag wat het bijeenroepen van zo'n extra synode zal betekenen in de gescheurde gemeente in Kampen-Noord. Over claims gesproken: het risico is levensgroot dat er in die gemeente verkeerde claims neergelegd worden. Immers, als de ene of de andere partij zich niet wil conformeren aan het besluit van die extra synode, loopt die 'onwillige' partij het risico om het onbegrip van het hele kerkverband over zich heen te krijgen. De reactie vanuit het kerkverband kan dan namelijk heel snel de kant op gaan van 'hebben we daarvoor al die moeite gedaan?' Zo'n zware claim moeten we bij de gemeente van Kampen-Noord niet neer (willen) leggen.

Laat de reguliere synode van 2008 rustig zijn werk kunnen doen en de agenda afwerken, inclusief deze moeilijke zaak. En laten we bidden dat een beslissing van die synode door de betrokkenen in alle rust bekeken en overwogen worden, zodat men in Kampen voldoende tijd en ruimte heeft om naar een aanvaarding van die beslissing toe te groeien.

Ds. Jan Boersma is predikant van de Gereformeerde Kerk te Amersfoort-De Horsten.

Op eerbiedige afstand, maar stevig vastgehouden

'Houd me niet vast', zei Jezus. 'Ik ben nog niet opgestegen naar de Vader. Ga naar mijn broeders en zusters en zeg tegen hen dat ik opstijg naar mijn Vader, die ook jullie Vader is, naar mijn God, die ook jullie God is.'

Johannes 20:17

R.J. Vreugdenhil ■

Houd me niet vast.

Maria heeft de voeten van Jezus gegrepen. Zodra ze ontdekte wie hij was, heeft ze hem vastgepakt om nooit meer los te laten. Begrijpelijk, na wat er was gebeurd. Ze had zich zo met Jezus verbonden gevoeld. Ze was al zo lang bij hem. Maar op vrijdag was die band ruw verbroken. Ze had hem zien sterven. Ze was hem kwijt. En nu is hij er weer. Begrijpen kan ze het niet. Grijpen kan ze hem wel. Ze houdt hem klemvast.

Houd me niet vast.

De Heer dwingt haar om afstand te nemen. Maria moet zich niet aan hem vastklemmen. Het is niet meer zoals het drie dagen geleden nog was. De Heer stijgt op naar de Vader. Zijn voeten blijven niet langer op de grond. Hij is niet meer van deze wereld. Hij komt los en daarom moet Maria loslaten. Iets van dat opstijgen zie ik al in de manier waarop de Heer diezelfde avond binnenkomt bij zijn leerlingen. Alle deuren zijn dicht, maar hij staat toch opeens bij hen. Niet tegengehouden door een deur of een muur. Niet vast te houden door mensen. Wel bij hen, maar zo anders. Dichtbij, maar toch op een afstand.

Houd me niet vast.

Dat is ook het gevoel dat ik zelf soms heb bij de Heer. Hij is ongrijpbaar. Ik mag geloven dat hij er is. Hij belooft heel dicht bij mij te zijn. Maar ik kan hem niet even pakken. Hij is in de hemel terwijl ik met mijn beide benen op de grond sta. Ik ben hier, hij is ergens daar. Begrijpen kan ik het niet. Hem grijpen kan al helemaal niet. Er is afstand.

Houd me niet vast.

Ik zou het ook niet durven. Ik weet hoe Johannes hem later zag: met ogen als een vlammen vuur, voeten als gloeiend brons, een scherp zwaard uit zijn mond en een gezicht dat schitterde als de felle zon. Johannes viel als dood voor zijn voeten. Zo'n Heer durf ik niet aan te raken, laat staan vast te pakken. Zo groot, zo hemels ver boven me. Ik houd eerbiedig afstand.

Houd me niet vast.

Jezus, mens als wij, is nu de opgestane Heer. Hij is de Heer die de dood overwon. Dezelfde, en toch niet meer zoals eerst. Groot, heerlijk, hoog verheven is hij nu. Net als Tomas roep ik uit: mijn Heer, mijn God! Ik houd eerbiedig afstand.

Ik houd jullie vast.

Maar wat zegt hij nu tegen mij: ik ga naar mijn Vader, die ook jullie Vader is. Ik ga naar mijn God, die ook jullie God is. Over de eerbiedige afstand heen geeft hij verbondenheid. Nu ik vol ontzag voor hem kniel, trekt hij mij overeind. 'Mijn Vader is jullie Vader'. Hij zet zichzelf en mij naast elkaar: kinderen van de ene God. Hij spreekt van verbondenheid: mijn God is jouw God. De hoogverheven Heer bukt zich om mij op te tillen. Hij steekt zijn hand uit om mij vast te houden.

Zo mag ik leven met de Heer van Pasen. Ik kniel eerbiedig voor zijn grootheid. Hij is mijn Heer en mijn God. Maar de hand die Hij mij geeft, houd ik stevig vast.

Ds. Rob Vreugdenhil is predikant van de Gereformeerde Kerk te Lelystad

Deze overdenking is eerder geplaatst in
De Reformatie, jrg 81, nr. 29

Ze zaten achter in de kerk

wandelen met God

Ze zaten achter in de kerk. Twee jongens. Vijftien, zestien jaar misschien. Ik had ze eerst helemaal niet in de gaten. D'r was ook niks bijzonders aan te zien. Gewoon, zoals jongens in de kerk zitten. Komt vaker voor niet waar?

J.T. Oldenhuis ■

Op een gegeven moment zag ik ze wat ginnegappen. Later gebeurde dat nog eens. Dat was onder het zingen. En ineens werd ik me ervan bewust, dat het om mij ging. Zoiets merk je. Ik maakte een beweging met m'n handen onder het zingen. Dat wekte de lachlust op. Het was, denk ik, ook wel wat lachwekkend. Het overkomt me vaker. Als de samenzang soms heel beroerd gaat, of als een organist soms met tempi hannest of met rusten knoeit, voel ik een aandrang om er wat aan te doen. En ook als de gemeente weer eens pas halverwege de eerste regel echt begint te zingen. Of als de organist elke nieuwe regel een halve slag eerder inzet, dan de gemeente zingt. Als je er op gaat letten, wat gebeuren er dan een hoop rare dingen bij het zingen in de kerk. Ook heel mooie, en er zijn gelukkig ook geweldige organisten, vaklui, (die helaas steeds minder worden gewaardeerd). Maar dat allemaal terzijde. Het ging over die twee jongens achter in de kerk die wat lol hadden om mijn handen. Toen ik het merkte, heb ik maar gauw m'n kerkboekje in mijn handen genomen. Dat voorkomt onwillekeurige bewegingen.

Geen boek en geen ijbel

Ik heb hen zo nu en dan op andere momenten in de dienst ook nog wel eens in de smiezen gehad. Ik heb niet gezien, dat ze ook maar één keer luisterden. Ik heb ook geen Bijbel in hun handen gezien. En ze deden geen mond open bij het zingen. Ze hadden ook geen kerkboek. Nu hoeft dat tegenwoordig ook al in heel veel kerken niet meer, sinds de beamer zijn intrede heeft gedaan. En of dat nu altijd een verbetering is, vraag ik me zeer af. Maar dat kon de reden niet zijn, want er was in deze dienst geen beamer in gebruik. Ze zaten er gewoon te zitten, de hele dienst uit. Ze stonden gewoon

op, als de gemeente ging staan. En ze gingen gewoon weer zitten als de gemeente geacht werd te gaan zitten. Ze deden niks bijzonders. Je kunt het laatste woord van het laatste zinnetje ook wel weglaten. En dan staat er precies wat er gebeurde. Het waren best aardige gezichten, zo te zien. En niemand had last van ze. Er straalde ook geen verveling van ze af of agressie. Ze waren gewoon aanwezig en ze deden niks.

Kloof

Ik heb er op de terugweg in de auto wat over zitten nadenken. En nu schrijf ik er over. Hoe zit je daar nu in de kerk als vijftien/zestienjarige? Er wordt gepreekt. Er wordt ook gezongen. 't Orgel speelt en 't volk zingt. Als je goed bent opgevoed – en dat zijn er gelukkig nog een hele boel in onze kerken – dan doe je je ogen dicht als er gebeden wordt. Dat gaat verder over je heen. Bij 't amen doe je dan je ogen weer open. En dan is dat onderdeel ook weer afgewerkt. Ja, d'r wordt nog wel eens wat gedaan voor de kleine kinderen in de kerk. En sommigen zeggen zelfs dat dat in elke kerkdienst moet. Soms blijft het bij een keer naar voren komen als er wordt gedoopt. Maar dat zijn allemaal dingen waar je op de leeftijd van die twee figuren al minstens twee keer te oud voor bent. Wat denk je als je zo in de kerk zit? Waar zou je het voor doen? En wat doe je er mee? We hebben een nieuwe bijbelvertaling. Die gebruikt pakkende taal. We hebben het kerkboek fors uitgebreid. Er valt nu heel wat meer te zingen, niet alleen maar psalmen en klassieke gezangen. Canons, dubbelkoren, doorgeefliederen, verschillende stijlen. Prachtig. Er staat vooral wat voor de kinderen in. Maar voor die jongens? Psalmen voor nu? Moeten we die kant op? Trekken we ze

daarmee? Ja, sommigen wel. Maar zeker niet allemaal. En wie van de ouderen zullen daarbij afhaken? Het meeste is ook bestemd voor solo-zang, en dat zouden we toch niet? Er komen wat meer drums in de kerk en er staat haast overal nu ook een piano. Versterkers mogen ook. En soms word je bijkans weggeblazen door de decibellen die worden geproduceerd. Tenminste in zogenaamde bijzondere diensten (wat zijn dat eigenlijk? wanneer zijn diensten bijzonder en wat zijn ze als ze niet bijzonder zijn?) Niet dat daardoor nu ook ineens alle muzikale inbreng op aanvaardbaar peil staat. Maar goed, zullen die jongens dan een bijbeltje meenemen? En zullen ze ook gaan zingen? En zouden ze dan ineens allemaal gaan meebidden? Worden de preken er ook aantrekkelijker door? Zijn onze preken wel goed eigenlijk? En onze gebeden? Kunnen die de toets van de kritiek doorstaan? Of mag je gebeden niet beoordelen? En zijn preken altijd goed, omdat ze 'verkondiging van het woord Gods' heten? De vragen stellen is hen beantwoorden.

Onbereikbaar

Er worden soms mooie zinnen gewijd aan de noodzaak van preekverwerking. En er zijn ook preekvoorbereidingsgroepen. Zouden die jongens daarvoor ooit worden ingeschakeld? Bij het nieuwe fenomeen van miniwijken misschien? Zouden ze zich erbij thuis voelen? Hoe ver staat hun wereld af van wat er in de kerk gebeurt. Daar zit je allemaal in rijen, daar klinkt totaal andere muziek, daar wordt een heel andere taal gebruikt en zij zitten de zaak uit. En thuis gaat de cd op, of de tv aan, en wat je dan hoort is een andere cultuur... Wat zijn eigenlijk de stijlen en de voorkeuren die vandaag in de mode zijn? Ik weet het al lang niet meer. Ik heb me er best wel in verdiept, vroeger. En ik vond het ook bijzonder. Je proefde iets van een boodschap. Een levensstijl. Nooit was iets neutraal. De Beatles niet en Abba niet en Bob Dylan niet. En als die twee jongens ooit nog eens dit stukje zouden lezen, lachen ze zich een krik om de namen die ik nu heb neergeschreven. Want de volgende golf heeft altijd de voorgaande weggespoeld. En ik heb het niet allemaal meer bijgehouden. Ben je dan misschien te oud geworden voor de preekstoel? Misschien wel. Hoe groot wordt de kloof? Maar vroeger was er ook al een kloof. De disco's dateren echt niet van de laatste vijf jaar. En de hits hebben echt niet pas het laatste decennium de harten veroverd. Ik durf ook best wel zo openhartig over die twee jongens te schrijven in *De Reformatie*, omdat ze dit stukje toch nooit onder ogen zullen krijgen. Want daarvoor moet het blad *De Reformatie* open. En dat doe je niet op die leeftijd. Begrijpelijk ook nog! Hoe onbereikbaar zijn hele groepen al geworden? En wat moeten we er aan doen?

Woorden

Ik heb eigenlijk langzamerhand al zoveel van die figuren achter in de kerk zien zitten. Heb ik ze echt wel altijd zien zitten? Moeten we misschien toch maar van de hoge preekstoelen af? En midden onder de hoorders gaan staan. En radicaal worden in het gebruik van nieuwe vormen. Maar ik houd ook zo van mooie vormen. Van hoogwaardige melodieën en verantwoorde begeleidingen. En ik ben bang voor al die drums en vooral voor de versterkers. Voor de goedkoopte van wat nieuw aangeboden wordt en de uitverkoop van wat altijd stichtend was. Voor de infantilisering en de verkleuterig. En het orgel is toch nog altijd het meest geschikte instrument voor de begeleiding van de samenzang? En tegelijk ben ik bang voor de gezapigheid van de tredmolen en de sleur van de voorspelbaarheid. We hebben ons zorgen te maken over al die jongens die heel aardig zijn en gewoon maar achter in de kerk zitten en er niets mee hebben. Er wordt gepreekt. Er wordt vergaderd en gepland. Er worden boeken geschreven. En kranten worden gevuld. Dit stukje staat er nu ook weer in. Het zoveelste stukje in een rij die niet zal eindigen. Woorden.

O Geest van hierboven, leer ons geloven, preken en schrijven en bidden door uw kracht!

Ds. J.T. Oldenhuis is emerituspredikant van de Gereformeerde Kerk van Groningen-Helpman

De Matrix Code

Met christelijke analyse van films zijn wij in Nederland nog niet erg verwend. De publicatie van *De Matrix Code* heeft ons nu echter een stuk verder gebracht. In dit boek geven drie filosofen uit de school van de reformatorische wijsbegeerte - Cusveller, Verkerk en De Vries - een analyse van sciencefictionfilms als spiegel van de technologische cultuur. Het is een buitengewoon interessant boek geworden, waarin filmanalyse verweven is met filosofie en ethiek van de techniek.

B. Kamphuis ■

Techniek

In de traditie van de reformatorische wijsbegeerte is veel gedaan aan de filosofie van de techniek. Grote namen in dit verbond zijn die van Henk van Riessen (*Mondigheid en de machten*) en de huidige CU-senator Egbert Schuurman (*Techniek en toekomst*).

Ook de schrijvers van *De Matrix Code* hebben zich op dit terrein bewezen. Maarten Verkerk is zelf lang werkzaam geweest bij Philips en sinds 2004 bijzonder hoogleraar reformatorische wijsbegeerte aan de Technische Hogeschool Eindhoven. Marc de Vries heeft gepubliceerd over de didactiek van Natuurkunde en van Techniek, is universitair docent wetenschaps- en techniekfilosofie te Eindhoven en bijzonder hoogleraar reformatorische wijsbegeerte aan de Technische Universiteit Delft. De derde auteur, Bart Cusveller, heeft zich vooral met ethische vragen beziggehouden, als wetenschappelijk medewerker aan het Lindeboom-instituut voor medische ethiek.

In hun analyse van de sciencefictionfilms sluiten zij zich nauw aan bij de gedachten van Van Riessen en Schuurman. Techniek is een macht geworden die ons overheerst, omdat de mens zich met zijn technische mogelijkheden wil ontworstelen aan God en zijn gebod. Dit komt voort uit de beheersingsdrang van de mens, die vrij en autonoom wil zijn. Juist de mens die heer en meester wil zijn, wordt slaaf van de techniek. Deze thematiek blijkt op allerlei niveaus in sciencefictionfilms een rol te spelen. Enerzijds techniek als utopie: het verlangen naar een wereld waarin wij alles kunnen beheersen. Anderzijds techniek als bedreiging: een macht die ons in de greep dreigt te krijgen.

Sciencefiction

Lang geleden heb ik een tijdje veel sciencefiction gelezen, uit een fascinatie voor het onderzoek van de ruimte en voor de mogelijkheden van wetenschap en techniek. Toch ging het mij ook vrij snel weer vervelen. De verhalen waren wel erg onwaarschijnlijk. Techniek functioneerde als een soort deus ex machina, die alles mogelijk maakte wat de schrijver wenste. Op de duur gingen al dat soort verhalen wel heel erg op elkaar lijken.

Sciencefictionfilms over ruimtevaart hebben mij dan

ook nooit geïnteresseerd. Films en series die in het hier besproken boek een grote rol spelen als *Star Trek* en *Star Wars* heb ik nooit willen zien. Mijn leeshervindingen verzetten zich daartegen.

Anders is dat met *The Matrix*, een film (of eigenlijk een filmtrilogie) die in dit boek de hoofdrol speelt. Dat is geen ruimtevaartfilm, maar wel een sciencefictionfilm: de film speelt in een toekomst met wetenschappelijke en technische mogelijkheden die de onze verre te boven gaan. Dat vond ik een fascinerende film. Toch bleef mij een gevoel van vervreemding knagen: is het niet allemaal heel erg onwaarschijnlijk?

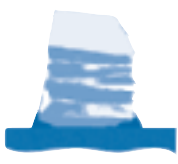
De Matrix Code maakte mij duidelijk dat dat toch niet hoeft. Vragen die sciencefictionfilms aan de orde stellen, zijn vragen over onze wereld, onze tijd, onszelf. Er zijn bijvoorbeeld films die gaan over de mogelijkheid om je geheugen te wissen: herinneringen aan een verloren liefde hoeven je dan niet meer te plagen. Dat is misschien wel erg onwaarschijnlijk.

dat is nou precies het soort vragen dat sciencefiction aan de orde stelt

Maar de eigenlijke vraag die zulke films aan de orde stellen is: wat betekenen onze herinneringen voor onze identiteit? Zouden wij zonder onze slechte herinneringen gelukkiger mensen zijn, gaveren mensen? Dat is een heel reële vraag. Dat is nou precies het soort vragen dat sciencefiction aan de orde stelt. Het is steeds de vraag: stel dat zulke technische ontwikkelingen mogelijk zouden zijn, wat zou dat met ons doen? "Wat zou dat over ons zeggen? Wat komt er dan in ons naar boven? Iets nobels? Iets verdorvens? Wat zit er in de mens? Wie is de mens?" (pag. 19). Deze manier van benadering helpt mij om met nieuwe ogen naar dit soort films te kijken.

The Matrix

Zoals gezegd, *The Matrix* (1999) is een fascinerende film. Hij speelt aan het eind van de 22ste eeuw. De heerschappij

over de wereld blijkt overgenomen te zijn door supercomputers, die als energiebron gebruik maken van de lichaamswarmte van mensen. Deze mensen worden kunstmatig in leven gehouden. Ze worden gecontroleerd door een computerprogramma dat hun een collectieve mentale projectie van de werkelijkheid geeft: de matrix. De mensen denken dat ze vrij zijn en van alles beleven, maar in feite spelen ze alleen maar een rol in de matrix.

Enkele mensen hebben zich vanaf het begin aan de matrix weten te onttrekken of zijn daarvan in de loop van de tijd bevrijd. Deze rebellen proberen ook de anderen te bevrijden. Ze worden daartoe geïnspireerd door een Orakel, dat de komst van Neo, de bevrijder toezegt. De films gaan over de roeping van deze Neo en zijn strijd tegen de heerschappij van de machines. Na de eerste film volgden nog *The Matrix Reloaded* (2003) en *The Matrix Revolutions* (ook 2003).

De films bevatten spectaculaire vechtschènes, een liefdesgeschiedenis, verhalen over verraad en over trouw, kortom alles wat films aantrekkelijk pleegt te maken. Maar daarnaast zitten er ook talrijke verwijzingen in naar religie, ook heel expliciet naar de Bijbel en naar het christelijk geloof: profetiën, messiasverwachting, geloofsstrijd, morele keuzes, enzovoorts. De naam van de ondergrondse stad waar de vrije mensen wonen is Zion. De geliefde van Neo heet Trinity - dat is Drie-eenheid. Nog veel meer voorbeelden van dit soort verwijzingen zijn te geven. Het is duidelijk, de gebroeders Wachowski, de makers van de film, wilden religieuze en ethische thema's aan de orde stellen.

Aspectenleer

Hoe ga je nu met zo'n film om? Kun je er als christen naar kijken? Als je vindt dat alle films werelds zijn en dat christenen zich daar ver van moeten houden, ben je gauw klaar met die vraag. Toch zul je ook dat standpunt moeten verantwoorden en je realiseren dat je in een wereld leeft waarin films een grote rol spelen in de werkelijkheidsbeleving van veel mensen. Maar als films als zodanig niet taboe zijn, hoe ga je er dan mee om? Kun je kijken naar een film waarin een vrouw Trinity heet?

je komt op deze manier veel verder dan de vraag: mag je als christen naar deze film kijken?

De Matrix Code bespreekt verschillende modellen die gehanteerd worden bij christelijke beoordeling van films. De auteurs vinden het ene model beter dan het andere, maar allemaal hebben ze eenzijdige of willekeurige aspecten. Zelf pleiten ze voor het hanteren van de aspectenleer uit de reformatische wijsbe-

geerte. Voor de gehele werkelijkheid bestaan wetten (natuurwetten, economische wetten, enzovoorts) en alle dingen functioneren binnen verschillende wetskringen en hebben binnen die wetskringen verschillende functies of aspecten: van het getalsmatige aspect tot het geloofsaspect. Meestal worden er veertien van zulke aspecten onderscheiden. De laatste tien daarvan gelden specifiek voor de mens en worden normatieve aspecten genoemd. De wetten die daarvoor gelden heten normen en hebben als kenmerk dat mensen op uiteenlopende wijze al dan niet eraan kunnen gehoorzamen. Een natuurwet geldt onafhankelijk van onze keuze, maar aan een economische wet kun je proberen je te onttrekken. *De Matrix Code* richt zich op deze normatieve aspecten om films te analyseren en te waarderen.

Zo kun je je afvragen: wat beleef ik bij het zien en horen van een film (psychisch aspect)? Wat komen we te weten over de wereld (analytisch aspect)? Welke normen voor de omgang van mensen met elkaar worden er gehanteerd (sociaal aspect)? Welke stijlmiddelen worden gebruikt en waarvoor worden ze gebruikt (esthetisch aspect)? Welke morele keuzes worden er gemaakt en hoe worden die gepresenteerd (ethisch aspect)? Welke spiritualiteit blijkt uit deze film (geloofsaspect)? Kortom, de aspectenleer biedt een matrix om *The Matrix* en andere films systematisch te bespreken. Deze werkwijze geeft *De Matrix Code* de mogelijkheid om een rijkdom aan onderwerpen aan te snijden aan de hand van de besproken films: vragen naar de aard van technische vooruitgang, vragen naar de aard van onze kennis, vragen naar vrijheid en verantwoordelijkheid, vragen naar het karakter van morele keuzes (kunnen machines zulke keuzes maken?), vragen naar de aard van het geloof en de verhouding van geloven en denken. Het boek leest als een populaire en spannende inleiding in de filosofie. Ik vind dat de auteurs waar weten te maken dat hun werkwijze vele dimensies weet te ontsluiten.

Je komt op deze manier veel verder dan de vraag: mag je als christen naar deze film kijken, ja of nee? Deze vraag is moralistisch van aard (alsof ten allen tijde een algemeen geldend antwoord mogelijk is) en beperkt zich vaak tot enkele criteria (erotiek, taalgebruik). Misschien is het zo dat de ene christen moet kijken naar een film, waar de andere zich ver van moet houden, terwijl daar tussen een heel gebied van christelijke vrijheid ligt. Onze verantwoordelijkheden zijn verschillend en juist het nagaan van de verschillende aspecten van films, helpt ons om concreet onze verantwoordelijkheid na te komen.

God's point of view

Ik ben dus enthousiast over dit boek en ik vind dat het ons werkelijk verder helpt. Op allerlei punten zou dat nader aan te tonen zijn, maar dan kunt u toch beter het boek zelf lezen. Er

zijn een tweetal punten waarop ik een kritische vraag aan de auteurs zou willen stellen. Het zijn beide punten, waarop ik juist vanuit de theologie tegenspraak voelde opkomen. Het eerste gaat over de uitdrukking 'God's point of view', die de auteurs een paar keer gebruiken. De eerste keer is dat in een discussie over de vraag of computers morele beslissingen kunnen nemen. Stel je hebt een computerprogramma dat in allerlei situaties de beslissing kan nemen: 'goed' of 'kwaad', zijn dat dan werkelijk morele oordelen? Deze vraag kun je behandelen van binnenuit, 'a view from the inside'. Dan zie je dat in een computer geen morele overwegingen een rol spelen, alleen elektrische signalen. Als je van buitenaf kijkt, 'a view from the outside', dan blijkt dat de eigenlijke morele oordelen bij de mens liggen: hij voert een programma in, hij neemt uiteindelijk de beslissingen. In de taal van de reformatorische wijsbegeerte: als het om de normatieve aspecten gaat, is de mens subject, de computer slechts object. Maar de auteurs willen verder gaan. Ze betogen dat de vragen naar de verantwoordelijkheid van de mens alleen beantwoord kunnen worden vanuit 'God's point of view'. De mens is geroepen om rekenschap af te leggen van zijn daden aan God. 'Alleen vanuit het gezichtspunt van de Schepper - 'God's point of view' - kunnen we de meeste wezenlijke elementen van de verantwoordelijkheid van de mens duiden' (pag. 130).

Aan het eind van het boek komt die uitdrukking terug. Daar wordt de vraag gesteld naar de eenheid van de mens. Ik functioneer in verschillende wetskringen: ik denk, ik vel een moreel oordeel, ik geloof. Maar wie ben ik dan eigenlijk? Waar ligt de eenheid? Naar de overtuiging van de auteurs is dat een religieuze vraag. 'Het is een vraag die wij beantwoorden vanuit 'God's point of view'' (155). Wie ik ben tegenover God, dat bepaalt al mijn functies. Dat de mens rekenschap moet afleggen aan God en dat onze identiteit wordt bepaald door onze relatie met God, daarmee stem ik van harte in. Maar kun je dat verwoorden door te zeggen dat wij 'God's point of view' moeten innemen? In de theologie heeft die uitdrukking vandaag een negatieve klank. Er wordt een visie mee aangeduid die probeert zich te verheffen boven onze creatuurlijkheid, die niet erkent dat wij altijd onder Gods openbaring staan. Als er één gezichtspunt is dat wij niet kunnen innemen, dan is het 'God's point of view'. Juist in confrontatie met de beheersingsdrang van de techniek en van de mens die als God wil zijn, zou dat heel duidelijk onder woorden moeten worden gebracht.

Ik vermoed dat er hier een lijn ligt naar de gedachte van de boventijdelijkheid van het hart. Dat is een gedachte uit de reformatorische wijsbegeerte waarop ook van gereformeerde zijde de nodige kritiek is geoefend. De formulering als zodanig komt in *De Matrix Code* niet voor. Maar wel de suggestie dat de mens in zijn

hart de tijdelijke werkelijkheid te boven gaat. Naar mijn overtuiging werkt die suggestie in dit boek eerder verwarrend dan verhelderend.

Geloven en denken

Een tweede punt, waarbij ik kritische vragen heb, is de wijze waarop de auteurs de verhouding van geloven en denken onder woorden brengen. Ze sluiten zich aan bij Kierkegaards uitspraak dat geloven begint waar denken

in de theologie heeft die uitdrukking vandaag een negatieve klank

ophoudt (deze overtuiging speelt een belangrijke rol in *The Matrix*). Geloven en denken zijn immers verschillende functies van de mens. Toch, zo gaan ze verder: "Dat neemt niet weg dat in het geloven het denken niet *ophoudt*. Abraham en Kierkegaard, Neo en Plantinga, of Obi-Wan Kenobi en Geertsema kun je bepaald geen warhoofden noemen. Wie gelooft, gebruikt ook zijn verstand" (pag. 154-155). Dit is een prachtige passage, alleen al door de combinatie van een bijbelse figuur, filosofen en karakters uit een film. Wat de schrijvers hier zeggen is ook helemaal waar. Maar het roept wel de vraag op, of geloven en denken werkelijk zo uit elkaar te houden zijn, als zij willen. Beter gezegd, het roept de vraag op of het geloof werkelijk een functie of een aspect is naast al die andere functies. Ook binnen de reformatorische wijsbegeerte is de discussie gevoerd of de 'pistische functie' werkelijk in het rijtje functies thuishoorde. Is geloof of ongelooft niet bepalend voor onze identiteit en krijgen daarbinnen niet alle functies hun plaats? Is op die wijze niet veel beter de verhouding van geloven en denken te omschrijven, dan in aansluiting bij Kierkegaard? Nogmaals, deze vragen nemen mijn waardering voor het boek niet weg. Integendeel, ze laten zien dat dit boek bereikt wat het wil. In de analyse van films blijken fundamentele filosofische en religieuze vragen aan de orde te komen. Het zou prachtig zijn als de auteurs kans zien op dit pad verder te gaan.

N.a.v. Bart Cusveller, Maarten Verkerk en Marc de Vries, *De Matrix Code. Sciencefictionfilms als spiegel van de technologische cultuur* (Verantwoording deel 23), Buijten & Schipperheijn 2007, 160 pag., € 15,60.

Prof. dr. Barend Kamphuis is hoogleraar aan de Theologische Universiteit te Kampen en hoofdredacteur van dit blad.

Tijdens de afgelopen veertigdagentijd werd in mijn woonplaats psalm 88 een keer gezongen in een kerkdienst. Deze psalm wordt - naar mijn waarneming en inschatting - vrijwel nooit gezongen. Dat blijkt onder andere uit het gegeven dat de melodie, die toch niet moeilijk is, erg onbekend is. Een reden voor de onbekendheid van de psalm zal hoogstwaarschijnlijk de inhoud van de psalm zijn: tekstueel gezien is het de meest 'donkere' psalm. Het enige sprankje hoop wordt geuit in de aanspraak van Jahwe: 'Heer, God, mijn redder'. Voor het overige begint én eindigt de psalm in zwartgallig mineur.

J. Smelik ■

Nu is wel duidelijk (zo mag verwacht worden) dat we bij het zingen van deze psalm in de lijdenstijd de tekst vooral ook interpreteren als het gebed dat voor 100 procent op Christus van toepassing is. De godverlatenheid waarover de psalmdichter zingt, heeft Hij nadrukkelijk meegeemaakt.

Afgezien daarvan, is deze psalm ook een voorbeeld van een lied uit de Bijbel waaruit duidelijk wordt dat in het leven van de gelovige (en dus in zijn lied) plaats is voor vragen en twijfels. Het lied van deze week geeft alle ruimte daaraan.

De dichter van het lied, André Troost, werd in 1948 geboren, en werkte na zijn theologiestudie als (jeugdwerk)predikant in de gemeenten van Asperen, Ermelo en Zunderdorp. Jarenlang was hij voorganger in de Diensten met Belangstellenden in de Engelse Kerk aan het Begijnhof te Amsterdam. Momenteel is hij als predikant verbonden aan de PKN van Heusden aan de Maas. In 1998 promoveerde hij op het proefschrift *Dichter bij het Geheim. Leven en werk van Willem Barnard/Guillaume van der Graft*. Er verschenen diverse liedbundels van zijn hand, waaronder de verzamelbundel *Zingend Gezegend* uit 1995. In 2000 verscheen een bundeltje met 50 nieuwe liederen: *Adem van boven*. Het lied 'Heer Jezus, duizend vragen' werd opgenomen in de bundel *Bedelen om licht* uit 1981 en later ook in *Zingend Gezegend*.

De tekst van het lied spreekt geheel voor zichzelf. De coupletten 2 en 3 eindigen met een vraag, en de eerste en laatste strofe met een vaststelling. Maar tussen hetgeen in couplet 1 en 4 vastgesteld wordt, zit een wereld van verschil. In vers 1 wordt verwoord dat we moe worden van zoveel vragen die ons bezighouden. Vers 4 geeft in zekere zin een 'antwoord' (reactie) op de vorige coupletten: Christus' lijden, de verzoening die Hij bewerkte, geeft ons geduld. Bovendien wacht ons 'thuis' het laatste antwoord. Nu is dat een prachtig einde van het lied, waar inhoudelijk niets op af te dingen valt, maar - laat ik in de stijl van het lied - de vraag stellen of je ook na couplet 3 zou kunnen/mogen stoppen. Zoals in psalm 88.

Melodie

In *Zingend Gezegend* geeft Troost aan dat de liedtekst gezongen kan worden op de melodie van 'De maan is opgekomen' (*Liedboek voor de Kerken*, gez. 391). In de bundel zelf, en ook in het *Gereformeerd Kerkboek* is echter een nieuwe melodie opgenomen van Ad Verhage. Hij werd in 1957 geboren en begon zijn orgelstudie op 10-jarige leeftijd aan de Zeeuwse Muziekschool bij Stoffel Gunst. Vanaf 1976 studeerde hij aan het Koninklijk Conservatorium te Den Haag schoolmuziek, waarvoor hij in 1981 het diploma behaalde. Daarnaast studeerde hij orgel bij Riek Jiskoot, Wim van Beek en Johann Th. Lemckert en protestante kerkmuziek bij Barend Schuurman en Theo Goedhart. In 1983 behaalde hij het diploma uitvoerend musicus orgel. Momenteel is hij docent muziek aan de Christelijke Hogeschool Ede en cantororganist van de Andrieskerk te Amerongen.

De melodie is stilistisch nauw verwant aan de Geneefse psalmen, zoals het notenbeeld eigenlijk al in één oogopslag laat zien: er worden twee nootwaarden gebruikt (halve noten en kwartnoten). Bovendien staat de melodie in de dorische modus, dezelfde kerktoonsoort die we bij de Geneefse psalm 88 tegenkomen.

De stilistische overeenkomst met de psalmmelodieën zal ervoor zorgen dat het aanleren van deze melodie geen problemen zal opleveren. Temeer omdat de regels 2 en 5 geheel identiek zijn. Regel 3 is vrijwel geheel gelijk aan de slotregel. Een aardigheidje in deze melodie is dat de vierde regel de omkering is van de eerste regel: alle stijgende intervallen in regel 1 worden dalende intervallen in regel 4, en evenzo worden alle dalende intervallen van de eerste melodieregel stijgende in de vierde regel.

Dr. Jan Smelik is hymnoloog-musicoloog en woont te Zuidhorn.

Mag je als christen een hindoetempel bezoeken?

van binnen naar buiten

De stichting Evangelie en hindoes organiseert cursussen.¹ Onderdeel daarvan is een bezoek aan een tempel. Daar wordt door de priester nadere informatie gegeven, hij beantwoordt vragen en laat het gebouw zien. We merken dat er onder de christenen soms bezwaren leven tegen zo'n bezoek aan een hindoetempel. In dit artikel wil ik die bezwaren noemen, onderzoeken en beantwoorden.

A.S. van der Lugt ■

De bezwaren

In de afgelopen jaren heb ik de volgende bezwaren tegen tempelbezoek gehoord. Ik noem ze eerst kort, daarna bespreek ik punt voor punt.

1. Het is niet nodig om het heiligdom te bezoeken, omdat je ook zonder het bezoek de noodzakelijke informatie kan vinden.
2. Het is een gebouw, dat aan een andere god gewijd is. Christenen, die Jezus als de enige ware God vereren, horen daar niet thuis.
3. Wie op bezoek gaat, moet uit beleefdheid de wensen van zijn gastheer volgen. Dat betekent dat je niet meer vrij bent en min of meer gedwongen wordt aan de verering van de afgoden mee te doen.
4. Omdat het gebouw aan een afgod gewijd is, is het occult belast. Het bezoek aan de tempel draagt het risico in zich dat je achteraf met occulte belasting te maken krijgt.

1. Het is onnodig

Informatie is noodzakelijk. Wie als christen met zijn burens omgaat, kan niet toe met het algemene idee dat de ander een niet-christen is. Het is wel waar dat in elke ongelovige één soort weerstand aanwezig is (die van de zonde, de opstand tegen God²), maar dat krijgt vorm op vele manieren. Neem het verschil tussen moslims en hindoes. Beide hebben het evangelie nodig, maar hun gedachtewereld is zo verschillend, dat je niet met kennis van de één de ander kunt benaderen of zonder specifieke kennis één van beide kan benaderen. Een moslim heeft bepaalde bezwaren tegen het christendom. Een hindoe heeft weer andere. Wie dus in gesprek wil komen met andersgelovigen, doet er goed aan zich in te leven in de speciale wereld van de ander.

De apostel Paulus geeft blijk van deze insteek in zijn missionaire werk. Hij was zich scherp bewust van het verschil tussen joden en Grieken. In zijn toespraken tot joden gebruikt hij voortdurend de boeken van het Oude Testament. Dat is een gemeenschappelijk bezit van joden en Christenen en de Christus is vanuit de profeten heel goed uit te leggen.³ Onder Grieken citeert Paulus een dichter uit hun culturele bagage en spreekt vanuit feiten van kruisiging en opstanding.⁴ De feiten ervan zijn te controleren bij de tijdgenoten.⁵ Hij redeneert vervolgens naar het komende oordeel om vandaar uit een appel op zijn luisteraars te doen.⁶ We zien dat Paulus zich aanpast aan zijn publiek en als man van twee culturen kon hij dat ook gemakkelijk. Hij was de joden een jood en de Grieken en Griek.⁷

Vandaar dat het leren kennen van hindoes noodzaak is voor iedere christen die met hen meer dan oppervlakkig wil omgaan. Nu staan ons vele middelen ter beschikking. Het beste is kennismaken met hindoes zelf, in een groeiend contact waarbij je elkaar thuis bezoekt. Er zijn verder boeken en bladen, internet en video's. Ook als het gaat om het leren kennen van hun rituelen en de manier van eredienst is een bezoek aan een tempel niet noodzakelijk. Dat is juist. Wie wil kan via de hedendaagse media genoeg te weten komen.

Toch speelt dit argument pas een rol als er ook andere bezwaren tegen tempelbezoek zijn. Wie van mening is dat tempelbezoek niet principieel af te raden is, ziet het als een goede mogelijkheid de hindoe *nog beter* te leren kennen. Dan krijg je indringend een beeld van hun omgang met het heilige, de devotie. Het offer en (eventueel) de beelden komen krachtig voor je aandacht en het kan de motivatie om

het evangelie aan hen te brengen intensiveren. Als er geen andere bezwaren zijn, dan is een tempelbezoek iets extra's boven het lezen van een boek of het kijken van een video van een tempeldienst.

2 Het is afgodisch

'Mijd de afgoderij!' Meer dan één apostel heeft een dergelijke uitspraak in zijn brieven geschreven aan de jonge christelijke gemeenten,⁸ mensen die pas tot bekering waren gekomen. Er was verschil in mate waarin men los was gekomen van hun heidense achtergrond. Vandaar dat Paulus het verschil maakt tussen sterken en zwakken. 'Sommigen van u zijn zo aan hun afgod gewend dat ze het offervlees nog altijd als een offer aan die afgod zien', schrijft hij aan de gemeenteleden in Korinte.⁹ Hij en anderen hebben daar minder last van, maar hij acht het wel de plicht van de sterke om zich aan te passen aan de zwakke.¹⁰

Nu gaat het bij deze bijbelhoofdstukken niet om tempelbezoek. Het gaat om het kopen en eten van voedselproducten die mogelijk uit de heidense tempels komen en in de vleeshal verkocht wordt.¹¹ Daar kwamen ook de christenen, die plaats gold in ieder geval niet als besmet. Over de tempels wordt niet gesproken, maar het is te verwachten dat de apostel zijn lezers niet zou aanraden om daar te gaan kijken.

Dat is precies het verschil met christenen nu. Wij hebben te maken met een nieuwe godsdienst in Nederland. Het hindoeïsme is voor de meeste Nederlandse christenen volkomen onbekend. De meeste kerkleden zijn in een christelijk gezin geboren en zij hebben geen besef van de inhoud van de andere religies, de rituelen en de heilige ruimten waar die rituelen worden verricht. Er is van enige emotionele en spirituele binding uit een persoonlijk verleden geen sprake. Dat was wel zo bij de Griekse bekeerlingen, die vroeger niets anders deden dan tempels bezoeken.

Vergelijk het hiermee: iemand heeft jarenlang als hooligan voetbalstadions bezocht en onveilig gemaakt, en komt tot bekering. Voor hem is de hele professionele voetbalwereld besmet, inclusief de stadions. Hij zal voor zichzelf en zijn kinderen zeggen: daar kom ik nooit meer terug. Terwijl een broeder uit de gemeente wel zijn zoontje in de zomer naar de open dag van de lokale voetbalclub laat gaan en zelf gerust met een collega of vriend een keer een wedstrijd gaat bekijken.

Een ander voorbeeld:¹² wie nu als protestant een roomse kerk bezichtigt, doet wezenlijk wat anders dan één die kort na zijn breuk met Rome zich losmaakt van het geheel van denken zoals dat in de katholieke wereld zich voordoet.

Dat wil zeggen dat ook heden bepaalde personen in de vergelijkbare gevoeligheid leven

als de bekeerlingen in Griekenland van de eerste eeuw. Hindostanen die zich nog niet zo lang tot Christus hebben bekeerd doen er om die reden niet wijs aan mee te gaan naar een hindoetempel, zoals je er niet wijs aan doet ex-moslims mee te nemen naar de moskee.

Christenen horen niet thuis in een tempel om daar mee te doen met het vereren van andere goden. Er is maar één Heer, die alle eer waard is, 'zijn naam is de enige op aarde die de mens redding biedt'.¹³ Maar het is wat anders als je daar wilt kijken, kennismaken en toeschouwer zijn. Door rond te kijken in het tempelgebouw krijg je een goede indruk van hun visie op hun goden, door kennis te maken met hindoes daar krijg je gelegenheid je vragen te stellen en door toeschouwer te zijn bij bijvoorbeeld een offerplechtigheid wordt het karakter van hun geloofsdaden en geloofsbeleving heel duidelijk. Je intentie daarbij is om zo deze naaste goed te leren kennen en met een goed begrip van hun manier van leven het gesprek over Christus met hen aan te gaan.

3 Beleefdheid vraagt om meedoen

Maar nu zeggen sommigen: wie als gast binnenkomt, verplicht zich ook de wensen van de gastheer te volgen. Je kunt je niet afzijdig houden. Dit bezwaar heeft recht van spreken. Niet alleen als het gaat om het bezoek aan een tempel trouwens. Het geldt ook als je bij een hindoe op bezoek komt. Al bij de deur kan het verzoek komen om je schoenen uit te doen.

Het gaat er om dat wij de verschillende zaken op de juiste waarde schatten. Waarom vraagt men ons de schoenen uit te doen? Dat kan gaan om simpele hygiëne. Het vuil van de straat wil men niet in de woonkamer of in de tempelzaal en het vegen van de voeten op de mat is niet voldoende. Zo is het voor talloze mensen belangrijk, en dat heeft meestal niets met cultuur of religie te maken.

Maar gaat het bij een tempel dan niet om een geheiligde plaats, waar je uit eerbied je schoenen van je voeten doet, zoals Mozes moest doen bij de brandende struik?¹⁴ Het is waar dat een tempelzaal bij de (ver)bouw ingewijd is en als zodanig niet vergeleken kan worden met andere plaatsen. Dat besef is bij veel gelovigen aanwezig en zo bekijkt men ook het christelijke kerkgebouw. Met enige verwondering zien mensen uit oosterse landen hoe gewoon wij ons kerkgebouw vinden en gebruiken (althans hoe wij er over praten, in de praktijk blijkt het gebouw een erg emotionele lading te hebben; stel maar eens voor een kerk te verkopen aan moslims!). Christenen uit Azië vinden het heel gewoon om schoenen uit te doen in de kerk.

Wie nu als hindoe een kerkgebouw binnenkomt, doet de schoenen uit, uit eerbied voor het heilige. Doet de christen hetzelfde als hij

een tempel binnentreedt? Dat kan, maar dat hoeft niet persé. Het heeft zelfs iets voor om de reden anders, terughoudender, te formuleren: je doet het uit respect voor de gastheer of -vrouw. Wie het hindoeheiligdom als een plaats van de Heilige beschouwt, suggereert dat de HEER en de hindoe-god gelijk zijn of dat de HEER zich laat aanbidden op hindoewijze. Juist als je de god of goden van de hindoes niet erkent, blijft er nog een reden voor dit gebaar van respect: de persoon, die jou ontvangt. Wie het verzoek om schoenen uit te doen negeert, beledigt de gastheer.

Het is mijn ervaring dat een tempelbezoek verder niet zoveel compromitterende situaties oplevert als er niet ook een offerdienst plaatsvindt. Is dat laatste wel het geval, dan komt onherroepelijk het aanbod om persaad aan te nemen en te eten. Persaad is een klein hapje zoetigheid. Het wordt aangeboden als eerste voedsel na de plechtigheid en is aan de goden gewijd. Het is een gebaar van gastvrijheid en zegen. Dit kun je weigeren, en dat is ook wat ik zelf doe en adviseer. Je kunt er een uitgebreide behandeling van geven, maar kortweg komt het er op neer, dat we daarin de aanwijzingen van de apostel volgen: uit liefde voor een eventuele zwakke broeder of zuster is het het beste om van gebruik af te zien en het nuttigen van gewijd voedsel is het zoeken van contact met boze geesten.¹⁵

Het is mogelijk aan de gastheer duidelijk te maken, dat je hier een grens trekt. Ik verklaar dat altijd zo: "Ik heb beloofd aan mijn Heer Jezus Christus om niet mee te doen aan verering van andere goden. Deze belofte kan en mag en wil ik niet breken, ik vraag u dat te respecteren. Het is niet een afwijzen van uw gastvrijheid als ik persaad weiger. Ik eet graag verder mee bij de gewone maaltijd" (die dan normaliter volgt). De hindoes accepteren dat vrij gemakkelijk als u een Nederlandse christen bent, autochtoon, maar lastiger is het voor Hindoeïstische christenen. Van hen wordt meer verwacht. Daarom is het voor hen ook moeilijker. Als zij in die spanning geen duidelijkheid kunnen geven, is het beter om niet te gaan. Want wie wel persaad eet, zonder toelichting, zal voor de hindoe de indruk wekken dat je als christen ook respect hebt voor de goden van het hindoeïsme. En dat is niet de bedoeling.¹⁶

Soms komen hindoes met een potje gekleurde pasta en willen op het voorhoofd, tussen de wenkbrauwen een stip zetten. Voor vrouwen uit India en Suriname geldt dat als sieraad, maar bij bepaalde stromingen van het hindoeïsme is het voor vrouw en man een symbool van deelname aan de verering van de godheden. Het is een vorm van aandacht, respect en gastvrijheid vanuit de hindoe als dat ook de gasten wordt aangeboden. Maar waarschijnlijk zit er meer idee bij, aan de kant van de hindoe. Het is vrij lastig, lijkt me, om de stip wel te

accepteren en vervolgens te zeggen dat je de goden in de tempel niet vereert. Vandaar dat ik dat weiger en ook dat is mogelijk.

Uit deze voorbeelden blijkt dat de verschillende zaken op hun waarde gewogen moeten worden. Niet alles heeft een religieuze lading. Het omhangen van een bloemenkrans (mala) is bijvoorbeeld zonder problemen te accepteren. Maar andere gebruiken kunnen moeilijk worden gecombineerd met onze toewijding van de Heer Jezus Christus. Wie geen kans ziet dat duidelijk te maken, vooraf of tijdens het bezoek, doet er goed aan ervan af te zien. Maar waar dat wel lukt, is een tempelbezoek niet persé ongehoorzaamheid aan God of het vereren van afgoden naast de HEER.

4 De plaats is occult belast

Het laatste bezwaar gaat nog een stap verder. De hele plaats, het gebouw zelf is duivels belast omdat het aan afgoden is gewijd en de bezoeker zal de gevolgen daarvan dragen. Dat wordt aangewezen in fysieke problemen: hoofdpijn tijdens of rond het bezoek; of mentale problemen: een gevoel van benauwdheid en druk, die het vrij denken en spreken belemmert; of een spirituele of geestelijke onrust en onvrede: tijdens het gebed voelt men zich afgeleid of tegengewerkt, bepaalde voorstellingen van zondige of duivelse aard presenteren zich in de geest en de liefde tot God staat onder druk. Dit zijn dan aanwijzingen dat de duivel juist aan die plaats verbonden is en zijn anti-christelijke invloed uitoefent.

Ik geef een paar voorbeelden: in India zijn plekken waar christenen een zeer negatieve invloed ervaren. Iemand vertelt over plaatsen waar slangen of heilige bomen worden vereerd: de sfeer is er onheilspellend en je wil niets liever dan er vandaan gaan.¹⁷

In Suriname is soms sprake van een spookhuis.¹⁸ De huizen zijn voor weinig te koop, maar niemand wil erin wonen. Een zendeling kocht eens een dergelijk huis, want hij vreesde de boze machten niet door het geloof in Jezus Christus, de Heer. Toch getuigden zij van paranormale verschijnselen in de jaren dat zij er woonden, die pas stopten na speciale voorbede. Vermoedelijk gaat het om plaatsen waar wintirrituelen¹⁹ Vandaar dat het inwijden van huizen door voorbede voor bepaalde christenen een diepe wens is.

Deze ervaringen van mensen laten zich niet negeren of bagatelliseren. De bijbelse realiteit van boze geesten, ook vandaag, dwingt ons serieus te nemen dat bepaalde christenen juist op deze wijze aangevallen kunnen worden. Ik noemde hierboven al de pasbekeerden. Ik denk ook aan de mensen die sterk sfeergevoelig zijn. De duivel gebruikt zulke eigenschappen als invalspoort. Toegepast op tempelbezoek zeg ik daarom: laat ieder vrij in z'n geweten zeggen:

het voelt niet goed aan, ik doe het niet. Er is geen noodzaak om tempels te bezoeken, terwijl het wel noodzakelijk is je eigen geweten te respecteren.

Een andere zaak is of andere christenen het om deze reden moeten laten en het hen ontraden moet worden. Ik heb ondertussen vele malen tempels bezocht en ik heb niet één keer een van bovengenoemde problemen ervaren. Dat wil op z'n minst zeggen dat blijkbaar de demonische ontregelende invloed niet automatisch op elke christelijke bezoeker z'n uitwerking heeft. Bovendien weet ik niet of de fysieke of mentale druk die men ervaart ook echt met het gebouw moet worden verbonden. De oorzaken van dergelijke moeite kunnen van allerlei aard zijn, en ook samenlopen, zodat het de vraag is of het allemaal op rekening van de duivel kan worden gezet. De derde groep verschijnselen hebben voor mij meer verband met de duivel en dat neem ik ook serieus. Maar de vraag komt dan op: waarom heeft de één er wel last van, de ander niet? Mogelijk om wat ik net zei: de duivel gebruikt eigenaardigheden die persoonlijk zijn.

Maar ik denk nog een stap verder: de combinatie van hindoetempel en duivel vind ik wat willekeurig. Wij leven als christenen in de stad en daar zijn allerlei plaatsen die onheilig zijn. Wat heb je te zoeken in een bordeel of pornobioscoop? Maar nu wat anders. We lopen makkelijk binnen in een warenhuis. Nooit hoor ik iemand klagen over hoofdpijn achteraf, of mentale dan wel geestelijke belasting. De duivel lijkt mij in zo'n gebouw behoorlijk actief als het gaat om begeerte, jaloezie, bezit en omgaan met je inkomen. Het is een van de zwaarste lasten van een christen in het rijke westen. Zijn er christenen die uit principe V&D mijden omdat het een occult belaste plaats is? Wat mij betreft, ik ben mij in beide gevallen, warenhuis of hindoetempel, bewust van de gevaren en ik voel mij in beide gevallen vrij om er te zijn. Je kunt op een christelijke manier inkopen doen bij V&D en op een christelijke manier een hindoetempel bezoeken.

Of is dit te makkelijk? Gideon hakte toch het Baälaltaar om, Simson verwoestte in zijn dood de tempel van Dagon, de koperen slang moest eraan geloven toen die tot afgoderij aanleiding gaf, de nieuwe gelovigen in Efeze organiseerden verbranding van boekrollen over magie, Paulus ontraadt het eten van offervlees aan sterken en zwakken in Korinte en volgens de Heer Jezus woont de satan in de stad Pergamum.²⁰

Ik wil op twee voorbeelden ingaan. Gideon sloopte inderdaad het altaar van Baäl en de gewijde paal van Asjera. Hij had daartoe een uitgesproken opdracht van de HEER en stond onder diens bescherming. Hij kan dan met de resten van afgoden een altaar bouwen voor de

HEER. Die wijst daarvoor het terrein aan. De dreiging van de Boze bereikt Gideon niet via fysieke of mentale aandoeningen, maar door de boze stamgenoten die zijn leven eisen. Rond de dingen bewegen zich de mensen en die zijn het instrument in handen van de duivel.²¹ Wij hebben geen opdracht tot beeldenstorm of het ombrengen van goddelozen: wij hebben te strijden met de geestelijke machten; God zal tenslotte de mens oordelen.²²

Of is dit te vergelijken met het eten van offervlees in de brieven van Paulus? Zoals het eten van offervlees ontraden wordt, zo ook het bezoeken van een hindoetempel? Laten wij dan niet vergeten hoe de apostel zijn behandeling van de kwestie begon: "wij weten dat er in de hele wereld niet één afgod echt bestaat en dat er maar één God is".²³ Parallel daaraan zou ik, zoals Paulus ook doet, Psalm 24 willen citeren: "Van de HEER is de aarde en alles wat daar leeft, de wereld en wie haar bevolken".²⁴ Zoals elk vlees van Gods geschapen dieren komt, zo is elke plek op aarde onder Gods aandacht gesteld.

Het valt mij op dat de duivel door de schrijvers in het Nieuwe Testament vooral actief gezien wordt in mensen of menselijke eigenschappen, niet in voorwerpen of plaatsen. Het gaat om de zonden, om mensen die zich tegen Christus keren.²⁵ De invloed van mensen is bijzonder sterk en daarom is bijvoorbeeld het huwelijk met een niet-christen af te raden: het nauwe samenleven kan de christen in een moeilijke situatie brengen.²⁶ Behoud je vrijheid tegenover de buitenstaander. Als je met hem of haar te maken hebt, kun je rustig mee-eten aldus Paulus. Maar je kunt het voedsel ook laten staan. De belangrijkste zaak is niet de aard van het voedsel, maar het geweten van de ander.²⁷ Toegepast op tempelbezoek: het grootste gevaar zit niet in de invloed van een gebouw, maar in de invloed van mensen. Wie zich tegenover een hindoe niet sterk weet te staan, doet er goed aan er niet aan te beginnen.

Bedenk dat de occulte machten niet sterker zijn dan de HEER: "Hij heeft zich ontdaan van de machten en krachten, hij heeft hen openlijk te schande gemaakt en in Christus over hen getriomfeerd".²⁸ Zo bevond zich het oude volk Israël zich onder de wolk. Zij dronken uit de rots en dat was geestelijk gezien Christus.²⁹ Dat is de bescherming die de HEER ons biedt. Wie dan met open ogen ongehoorzaam is, zal door de HEER niet van straf gevrijwaard worden.³⁰ Maar wie de grenzen bewaakt en met een goede intentie de naaste opzoekt en de confrontatie niet schuwt, mag zich beschermd weten tegen de macht van de Boze.

Omdat het hier niet over vanzelfsprekendheden gaat, is gebed voor en na een tempelbezoek zeer op z'n plaats. Dat doen wij dan ook en wij mogen dankbaar ervaren dat velen een

dergelijk bezoek zonder kwalijke of blijvende gevolgen meegemaakt heeft.

Conclusie

Ik concludeer uit dit alles dat het mogelijk is om als christen een hindoeïetempel te bezoeken. Het komt aan op de juiste intentie, duidelijkheid over je eigen grenzen en biddend Gods bescherming verwachten. Tempelbezoek is echter geen absolute noodzaak in het contact met hindoes. Dus is ieder vrij het te laten.

Ds. Simon v.d. Lugt is predikant van de Gereformeerde Kerk te Delft.

Noten

1. Zie bijvoorbeeld www.evangelie-hindoedoes.nl
2. Zie Romeinen 3,19-20
3. Denk aan de toespraak in de synagoge, Handelingen 13,13-41 en het gesprek met de Joden in Rome, Handelingen 28,17-31
4. Paulus in Athene, Handelingen 17,16-34
5. 1 Korinte 15,1-11 met name vers 6
6. Handelingen 17,31 vergelijk de neerslag van de apostolische prediking in 1 Tessalonicenzen 1
7. 1 Korinte 9,20
8. 1 Korinte 10,14; 1 Johannes 5,21; Galaten 5,20-21
9. 1 Korinte 8,7
10. 1 Korinte 8,13 en 10,33; Romeinen 14,15.21 en 15,2
11. 1 Korinte 10,25; zie hierover ds. G.Gunnink e.a., Wat is christelijke vrijheid?, Barneveld 1988 (GSEV reeks 15), waarin ds. G. Gunnink over Paulus' betoog in Romeinen en 1 Korinte schrijft, p.10-32. Over de lokatie, p.17. Vergelijk ook dr. L. Batelaan, De Kerk van Korinte en wij, De actualiteit van Paulus' eerste brief aan de Korinthiërs (1 Kor. 8-11:1), Franeker 1971, p.23-28: "Een cultusplaats, dus een plaats, waar de eredienst van een of andere godheid uitgevoerd werd, is de markthal niet geweest. Het vlees van de dieren, die daar geslacht werden, was geen offervlees. Daarnaast werden er ook vlees en andere levensmiddelen verkocht, die uit een tempel afkomstig, dus offerspijzen, waren" (p.28).
12. Met dank aan ds. Marten de Vries, predikant voor het getuigenis onder moslims in het Rijnmondgebied.
13. Handelingen 4,12
14. Exodus 3,5
15. 1 Korinte 8,13 en 10,20; Romeinen 14,15
16. Vergelijk Paulus, die wil dat wij rekening houden met het geweten van de buitenstaander, 1 Korinte 10,29

17. Met dank aan dr. Pieter Siebesma, die vele malen in India is geweest om les te geven aan het Hindustan Bible Institute.
18. Met dank aan ds. Arie van der Deijl, die jarenlang in Suriname en Nederland werkte voor Hindoestanen uitgezonden door de EBG.
19. Winti is een vorm van volksgeloof van de Suri-naamse Creolen, afstammelingen van de Afrikaanse slaven. Zie bijvoorbeeld: Henri J.M. Stephen, Winti, Afro-Surinaamse religie en magische rituelen in Suriname en Nederlands, Karnak, Amsterdam, 1985
20. Zie achtereenvolgens Rechters 6,25v; Rechters 16,23v; 1 Koningen 18,4; Handelingen 19,19; 1 Korinte 8-10; Openbaring 2,13 (vergelijk vers 7)
21. Rechters 6,25-32
22. De Heer maakte dat duidelijk o.a. door de gelijkenis van het onkruid in de akker, dat met de tarwe moet opgroeien tot de oogst: Matteüs 13,36-44; zie vervolgens de opmerking van Paulus in Efeze 6,10-20
23. 1 Korinte 8,3
24. Psalm 24,1, zie 1 Korinte 10,26
25. Zie bijvoorbeeld Galaten 5
26. 1 Korinte 7,39; 2 Korinte 6,14-7,1
27. Nogmaals 1 Korinte 10,29
28. Kolossenzen 2,15
29. 1 Korinte 10,4
30. 1 Korinte 10,5

**Nederlandse Stichting
"Verpleegkundigen
voor Israël"**

Ook uw steun is nodig!

De V.V.I. stelt zich ten doel:
Israël helpen met de verpleging
van alle bevolkingsgroepen,
ongeacht afkomst en overtuiging.

Verpleegkundige Hulp
discrimineert niet...

Giften graag op giro 3885840
t.n.v. Penn. VVI, Postbus 476,
3440 AL Woerden

Int.: Secretariaat tel 010-4137951
email: adm.vvi@planet.nl

Ook bemiddeling bij uitzending vrijwilligers

Geef u óm Israël, geef dan vóór Israël

Vernieuwd Catharijneconvent toont 1000 jaar kloosters

Ruim 600 jaar lang is er gebeden, zijn er zieken en armen verzorgd, werden levens aan God gewijd. Sinds 1979 herbergen de gebouwen een geweldige collectie kunst- en gebruiksvoorwerpen uit de geschiedenis van de Nederlandse kerk. September vorig jaar heropende het Museum Catharijneconvent te Utrecht met een geheel vernieuwde presentatie.

J.M. de Jong ■

Klooster en ziekenhuis

Utrecht is nog altijd de hoofdstad van katholiek Nederland. Nadat Willibrord er zijn bisschopszetel had gevestigd, werd de voormalige Romeinse legerplaats het centrum van christelijke godsdienstigheid. Met de (oude) Dom als middelpunt verrezen er nog vier grote kerkgebouwen die samen een kruis vormden. Vooral buiten dat voor de kerkleiding geheiligde gebied verrezen parochiekerkjes en kapellen.

De geschiedenis van de gebouwen, die nu samen het Catharijneconvent vormen, begint al voor het midden van de 14^e eeuw. Een paar honderd meter ten zuiden van het kerkenkruis bevond zich de kapel van de broederschap van Sint Agatha. Deze broeders kregen van een particulier geld om bij hun kapel een *warne stoof* te bouwen, een permanent verwarmd gebouw waar zeven daklozen konden worden opgevangen. In 1468 werd deze opvang naar elders in de stad verplaatst, zodat het gebouw en de omringende terreinen konden worden toegewezen aan de karmelieten. Deze kloostergemeenschap startte nieuwbouw op het perceel. Zo ontstonden het hoofdgebouw, waarin nu het museum gevestigd is, en een groot gedeelte van de er naast liggende kerk, die nu als kathedraal van het aartsbisdom Utrecht functioneert. Toen op 21 oktober 1528 het bestuur van de stad Utrecht overging van de bisschop naar de Habsburgse vorst Karel

V, moesten kort daarna de karmelieten verhuizen naar een nieuw te bouwen locatie bij de Nicolaïkerk (thans het Centraal Museum). In de nog niet afgebouwde panden op de voormalige Sint Agatha locatie vestigde zich de Johannieterorde. Deze broederschap hield zich al voor 1122 in de stad bezig met ziekenverzorging. Zij kregen de huizen rondom hun nieuwe werkplek in bezit en bouwden het klooster en de kerk verder af. Alleen de noordelijke kloostergang, tegen de kerk aan, is er nooit gekomen. De belangstelling voor het financieren van dit soort projecten nam af onder invloed van de steeds verder doorwerkende Reformatie. Tot 1811 bleef het complex in gebruik als ziekenhuis, sinds 1586 onder beheer van de stedelijke overheid en vanaf 1636 als academisch ziekenhuis van de Utrechtse universiteit. Na 1811 dienden de gebouwen als kazerne, oefenruimte voor sportverenigingen en als werkplaats van de stedelijke werkverschaffing. In de twintigste eeuw volgden een aantal musea die ondertussen allemaal een ander onderkomen hebben gekregen. Alleen de collectie van het Museum van Nieuwe Religieuze Kunst (sinds 1934) is gebleven. Die werd in 1972 samengevoegd met die van het Aartsbisdomschoppelijk Museum.

In 1974 begon de restauratie van het complex ten behoeve van het op te richten Rijksmuseum Het Catharijneconvent als nationaal museum voor de geschiedenis van het christendom in Nederland. Behalve de verzamelingen

van het Aartsbisdomschoppelijk Museum werden ook die van het Bisschoppelijk Museum Haarlem, het Oud-katholiek Museum en de Stichting Protestantse Kerkelijk Kunstbezit daar aan toegevoegd. In 1979 werd het museum geopend. Sinds die tijd is er ook in de kolommen van dit blad regelmatig aandacht besteed aan de daar gehouden tentoonstellingen.

Na ruim 20 jaar exposities deden er zich drie belangrijke problemen voor. Het gebouw voldeed niet meer aan de hedendaagse eisen van conservering en beveiliging, de

C.J. van der Heck, Gezicht op de benedictijner abdij en het kasteel van Egmond, 1635 (collectie van Museum Catharijneconvent)

presentaties pasten niet meer bij een steeds meer ‘massamediaal’ gericht publiek, dat bovendien steeds minder kennis heeft van de Bijbel en de christelijke heilsfeiten. In 2004 begon de verbouwing en herinrichting, die tot september vorig jaar duurde.

Christelijke thema's

De collectie van het museum is nu ruimer gepresenteerd. In de kloostergangen is aan de hand van zeven thema's de geschiedenis van het christendom in ons land te zien. Achtereenvolgens komen de thema's *Woord en Wapen* (tot 800), *Kloosters en Kruistochten* (800-1200), *Meditatie en Devotie* (1200-1500), *Humanisme en Hervorming* (1500-1600), *Vroomheid en Verlichting* (1600-1800), *Geloof en Gezag* (1800-1950) en *Bevrijding en Bezinning* (1950-heden) aan de orde. In de voormalige eetzaal van het klooster zijn de hoogtepunten uit de enorme collectie middeleeuwse kunst tentoongesteld. Heel bijzonder is de schatkamer waarin katholiek en protestants liturgisch vaatwerk staat opgesteld, aangevuld met dure boekbanden, relikhouders en liturgische gewaden. In het achter de kloostergebouwen gelegen grachtenpand is de interactieve presentatie *Feest!* ingericht. Hier kan spelenderwijs kennis gemaakt worden met alle christelijke hoogtijdagen, van het Kerstfeest (25 december) tot Sint-Maarten (11 november).

Op dit moment exposeert het museum een presentatie over *1000 jaar kloosters*, en daarmee ook over de voormalige functie van het museumgebouw. Deze tentoonstelling geeft inzicht in het dagelijks leven zoals dat vroeger maar ook nu nog in kloosters plaats vindt. Er zijn allerlei kledingstukken te bewonderen en er kan geluisterd worden naar gregoriaanse muziek. De reconstructie van een kloostercel geeft inzicht in het dagelijkse leven van de kloosterling. Schilderijen en prenten geven een beeld van de omvang van de kloostercomplexen. Er is wel wat weinig informatie over de geschiedenis van de verschillende kloosterorden en hun functie in de maatschappij. Ruime aandacht voor het grootste klooster, dat van Cluny (Bourgondië), tegenwoordig een grote ruïne, had hier niet mistaan. Nogal wat accent is gegeven aan het hergebruik van kloostergebouwen. Het Europese project *Herbestemming van religieus erfgoed* was de aanleiding voor deze reizende tentoonstelling.

Kunst en symboliek

Voor de bezoeker die graag een herinnering aan het museum mee naar huis neemt, of voor wie zich wil voorbereiden op een gericht bezoek aan (een gedeelte van) de collectie, zijn er een aantal nieuwe boekjes verschenen. Naar aanleiding van de herinrichting verscheen er een mooi overzicht van de geschiedenis van de museumgebouwen. Auteurs daarvan zijn Tarq Hoekstra (tot begin 2001 stadsarcheoloog van Utrecht) die betrokken was bij de restauratie (1974-78) van de kloostergebouwen, en Casper Staal, al sinds 1978 als conservator aan het museum verbonden. Twee schrijvers die uitermate deskundig zijn en een goed verhaal weten neer te zetten. Helaas ontbreken er fatsoenlijke kaartjes waarop de verschillende bouwfases en de namen van de ruimtes duidelijk staan aangegeven. De lezer moet het doen met één plattegrond waarop alleen de huidige situatie is te zien. Ook het verhaal over de dakkappen van het oude en nieuwe gedeelte van het hoofdgebouw voor en na de brand van 1868 munt

niet uit in helderheid. Uitvoerig wordt stil gestaan bij de inrichting van de ziekenzalen van het gasthuisgedeelte. Volgens de auteurs waren er 52 bedden, maar als je vervolgens hun gedetailleerde beschrijving leest, kom je uit op 56. Hun verhaal roept wel onmiddellijk het beeld op van de zaal in dat prachtig bewaard gebleven middeleeuwse ziekenhuis *Hôtel Dieu* in Beaune (Bourgondië).

Een tweede boekje, geschreven door een groep van auteurs, bespreekt topstukken uit de verzameling van het museum en volgt daarbij de nieuwe indeling in zeven thema's op de voet. Het geeft een fraai overzicht van de geschiedenis van de christelijke kunst. Er is een glosarium aan toegevoegd, waarin bijna zestig religieuze begrippen worden uitgelegd. In dit boekje is trouwens wel aardig wat informatie te vinden over de diverse kloosterorden. Achterin is een kaart van het middeleeuwse Nederland opgenomen. Bij het maken daarvan is een merkwaaardige fout gemaakt: Rotterdam ligt midden in de Alblasserwaard en Dordrecht in het Land van Altena. Verder klopt de kaart wel.

Een derde uitgave is een platenboek met reproducties van kunstwerken uit het aartsbisdom Utrecht. Naast objecten die zich nog in kloosters en kerken ter plaatse bevinden, zijn hierin ook veel topstukken uit Museum Catharijneconvent terug te vinden. Het zijn prachtige foto's, met daarbij korte godsdienstige gedachten en toelichtende opmerkingen. Wat ontbreekt is de nadere kunsthistorische informatie over de kunstwerken. Dat maakt het boekje cultuurhistorisch gezien wat oppervlakkig. Overigens, protestantse kerken die op zoek zijn naar meer visuele symboliek, kunnen hier wel iets uit leren. Ook in dit boek is een merkwaaardige zetfout gemaakt: het afgebeelde kunstwerk op de omslag is een *gespiegeld* detail van een (barokke) hostiehouder die op p. 91 staat afgebeeld. In het colofon op p. 4 staat daarbij een *toelichting* die niet bij dit werk maar bij de (moderne) hostiehouder hoort op p. 31. Een werk dat in twee van de drie boekjes opduikt, is het schilderijtje van Geertgen tot St. Jans dat op de voorkant van de vorige aflevering van *De Reformatie* is gereproduceerd.

n.a.v.: tentoonstelling *In godsnaam! 1000 jaar kloosters* in Museum Catharijneconcent, te zien tot 2 september 2007. Tevens nieuwe inrichting van het museum. Adres: Lange Nieuwstraat 38, Utrecht. Open: di-vr 10-17 uur, za, zo en feestdagen 11-17 uur.

Toegang 8,50 euro, verder de gebruikelijke kortingen.

Website www.catharijneconvent.nl

Tarq Hoekstra, Casper Staal, *Catharijneconvent van klooster tot museum*. Uitg. Waanders, Zwolle 2006. 96 p., veel zw.w. en kleurenafbeeldingen. Prijs € 14,95. ISBN 9040081778

Guus van den Hout e.a., *Christendom in Nederland, Topstukken uit Museum Catharijneconvent*. Uitg. Waanders, Zwolle 2006. 112 p., veel zw.w. en kleurenafbeeldingen.

Prijs € 14,95. ISBN 9040081751

Maria ter Steeg, *Bewaar de schoonheid; topstukken van religieuze kunst in het aartsbisdom Utrecht*. Uitg. Katholieke Bijbelstichting, Den Bosch 2006. 107 p., geheel in kleur.

Prijs € 22,50. ISBN 9061736897

Jan de Jong geeft les in kunstvakken aan de GSRandstad in Rotterdam en doceert kunst- en cultuurwetenschap aan de EH te Amersfoort.

Zendtijd voor kerken

Nieuw perspectief

Op D.V. zondag 15 april wordt een kerkdienst uitgezonden van de Gereformeerde Kerk vrijgemaakt in Amsterdam - Zuidwest (Radio 5, 17.02 uur). Voorganger ds. Wim van der Schee spreekt over de ontmoeting tussen Jezus en de Emmaüsgangers onder het thema 'We hoopten nog zo...' De samenzang wordt begeleid één van de muziketeams van de Tituskapel onder leiding van Ton van Dijk.

advertentie

COGG Contact Orgaan Gereformeerde Gezindte

Conferentie

Preken achterhaald?

Hoe zo en wat nu? En toch preken!

Op 19 april 2007 is er de jaarlijkse conferentie.

Referaten worden gehouden door: prof.dr. A.Baars, prof.dr. G. van den Brink, drs. H. de Jong en drs. W.J.W.Scheltens

Plaats: De Aker in Putten; tijd: 14.30 uur-20.30 uur. Toegang vrij; deelname aan de maaltijd (niet verplicht)

14,00 euro (overmaken op gironummer 4543194 t.n.v penningmeester COGG te Veenendaal)

Informatie bij drs. I.A. Kole, secr. 0182-362588

uit de kerken

Rotterdam-Stad (sectie Centrum) - **beroep aangenomen:**

H. ten Brinke te Bodegraven.

Rotterdam-Stad (sectie Delfshaven) - **beroep aangenomen:**

J.M. Haak te Ulrum.

Rotterdam-Stad (voor missionair werk in Rijnmondgebied)

- **beroep aangenomen:** J.P.C. Simpelaar

Wezep - beroepen: J.L. Beuving te Bergschenhoek

Meppel - Jubileum: Op 4 april was ds. L. Sollie vijftwintig jaar predikant. Zijn standplaatsen zijn (geweest): Lemele-Lemelerveld (1982), Delfzijl (1986) en Meppel (1993).

HOOFDREDACTEUR:
Prof. Dr. B. Kamphuis

EINDREDACTEUR a.i.:
Dr. A.L. Th. de Bruijne

OVERIGE REDACTIELEDEN:
Dr. E.A. de Boer, Prof. dr. S. Griffioen,
Drs. I.D. Haarsma, Prof. Dr. G. Kwakkel,
Drs. B. Luiten, J. Westert.

MEDEWERKERS:
J.J.D. Baas, J.M. de Jong, Ds. G. Riemer,
Dr. J. Smelik, Drs. H. Veldman

**BESTUURSLEDEN STICHTING
DE REFORMATIE:**
A. Verhoeff (voorzitter),
Drs. B. Bos (secretaris),
F.H. Haveman (penningmeester)

BLADMANAGEMENT:
Mevrouw M.T. Kremer
Scholma Druk bv, Postbus 7
9780 AA Bedum, tel. 050 3013636

Alle stukken voor de redactie bij voorkeur
per
E-mail: reformatie@scholma.nl, ingeval per
post via bovengenoemde postbus.
Uitgever: Print Media bv, Bedum
Technische realisatie:
Scholma Druk bv, Bedum

**ADMINISTRATIE EN
ADVERTENTIES:**
Scholma Druk, postbus 7,
9780 AA Bedum.
Telefoon: 050 - 3013636.
Fax: 050 - 3012732
(o.v.v. Reformatie).
E-mail: reformatie@scholma.nl
Aanlevering advertenties in overleg.
ING Bank: 66.30.92.620

ABONNEMENTSPRIJZEN:
€-49,95 per jaar
studenten €-19,50;
buitenland €-130,00
- abonnementsjaar loopt van
1 januari t/m 31 december
- opzegging van het abonnement dient 1
maand voor aanvang van het nieuwe abon-
nementsjaar schriftelijk of per e-mail te
geschieden (voor 1 december)
Losse nummers €-1,50 (incl. porto).

De Reformatie is op Daisy
cd-rom verkrijgbaar bij de
Chr. Blindenbibliotheek voor
blinden en slechtzienden. Tel.
(0341)-565477.

ADVERTENTIES (acquisitie en verkoop):
J. Hoogenboom, tel. 050-4091204,
fax 050-4091252
e-mail: info@hoogenboom-communicatie.nl
Prijs: €-0,45 per mm.
Contracttarief op aanvraag.

Zonder schriftelijke toestemming van de uit-
gever is het niet toegestaan artikelen uit dit
blad over te nemen.

Web: www.dereformatie.nl
ISSN 0165-5191

